

Frenyó Zoltán

Ágoston és Vico

*Szent Ágoston helye és szerepe Giambattista Vico gondolkodásában*¹

1. Az értelmezési keretek

A Szent Ágoston és Giambattista Vico közötti kapcsolat a filozófiatörténet létező témája, de mindkét gondolkodó esetében mintegy a második vonalba szokott tartozni. E tárgykörben egy évszázada létezik néhány könyv és időnként megjelenik egy-egy tanulmány. Úgy tűnik, az utóbbi időben a két gondolkodó kapcsolata iránt némiképpen megnőtt az érdeklődés.² Ez összefügg általában a mai filozófiatörténeti kutatások sokoldalúságával, a rendkívül szerteágazóvá vált Ágoston-recepcióval, és az újabb Vico-interpretációkkal.

Francesco Jerace: Giambattista Vico.
1914. Napoli, Museo Civico di Castel Nuovo.

¹ Előadás a „La concezione del diritto nelle opere di Giambattista Vico” című nemzetközi kollokviumon. Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Jog- és Államtudományi Kar, Budapest, 2016. szeptember 22. Köszönetemet fejezem ki Frivaldszky Jánosnak, aki a konferenciára való meghívással alkalmat adott nézeteim kifejtésére.; Megjelent: Valóság, 2017/5. 34-50.

² Ágoston és Vico viszonyát tárgyalja: Schlapbach, Karin: Giambattista Vico and his Reception of Augustine. In: Polmann, K.– Otten, W. (eds): The Oxford Guide to the Historical Reception of Augustine. Oxford, 2013. 3. 1365-1361.; Lamacchia, Ada: Vico e Agostino. La presenza del De civitate Dei nella Scienza Nuova. In: Giambattista Vico. Poesia, logica, religione. Morcelliana, Brescia, 1986. 270-319.; Peters, Richard: Aurelius Augustinus und Giambattista Vico. H-M. Marcus Verlag, Breslau, 1928.; Ld. még: Galeazzi, U.: Sullo statuto epistemologico della Scienza Nuova come teologia civile. In: Botturi, F.– Galeazzi, U.– A. Lamacchia (ed.) – F. Marcolungo – P. Porro: Metafisica e teologia civile in Giambattista Vico. Levante, Bari, 1992.; Ld. még: VI. 4. fej. 134. láb.

Mindkét filozófus életműve újraértelmezések alatt áll, s ezek során felszínre kerülnek a gondolatviláguk közötti kapcsolódási pontok. Egy évszázaddal ezelőtt sok egyéb kérdést megelőzően a történetfilozófiai érdeklődés állította őket egymás mellé. Szent Ágoston művei és tanai az újkorban sorozatos újrafelfedezések alatt állnak, Vico gondolatvilágának egész értelmezésében pedig – természetesen világnézetektől függően - egy ideje egy nagy mintaváltás érzékelhető: míg korábban a hangadó pozitivista, illetve idealista és liberális nézőpontból Vico filozófiájának modern jellegét emlegették³, egy ideje konzervatív és metafizikai oldalról Vico életművének éppenséggel antimodern szellemét hangoztatják és méltatják.⁴

Szent Ágoston és Vico összevetése első pillantásra talán nem tűnik túlságosan ígéretesnek, hiszen látszólag sok különbség adódik életművükben. Felszínesen nézve ilyen lehetne már történetfilozófiai látásmódjuk is, hiszen Ágoston esetében egyfajta lineáris, Vico esetében pedig ciklikus szemlélet jut eszünkbe.⁵ A közelebbi vizsgálat azonban kiderítené, hogy egyrészt Ágostonnál nincs szó a történelem menetéről, különösen nem haladásáról, hanem csak egyszerűségéről, másrészt Vico történelemfelfogását az egyházatyához hasonlóan szintén a gondviselés uralja.

Magával a történetfilozófiával kapcsolatban kettejükről szólva felmerül a kérdés: voltaképpen ki és melyikük a történetfilozófia atyja? 130 éve Paolo Billeri tette fel a kérdést: „Ki alkotta meg a történetfilozófiát, Ágoston vagy Vico?”⁶ Néhány évtizeddel később, John Neville Figgis reagált a kérdésfelvetésre nevezetes Ágoston-könyvében, ahol a két gondolkodónak inkább a különbségét hangsúlyozta.⁷ Figgis utalt arra, hogy Billeri (az ágostonos pap) szerint Ágoston az eredetibb gondolkodó; Figgis ezzel szemben azt vallotta, hogy a két filozófusnak eltérő céljai voltak. Szerinte Ágoston apologéta, Vico pedig kutató volt; történeti és államjogi tanaik pedig – s itt Figgis már tévútra kerül – teljesen különböznek egymástól.

Figgis ugyanakkor rámutat arra, hogy a két gondolkodó eszméi között hasonlóságok is vannak. Négy ilyen vonást említ meg: mindketten vallják a gondviselés tanát, mindketten az

³ Mali, Joseph: *The Legacy of Vico in Modern Cultural History*. Cambridge University Press, Cambridge - New York, 2012.; Viazzi, Pio: *La modernità e il positivismo di G. B. Vico*. Sonzogno, Milano, 1910.

⁴ Lilla, Mark: *G. B. Vico: The Making of an Anti-Modern*. Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts, 1993.

⁵ Kuntz, Paul G.: *Linear or Cyclical Order? Contrasting Confessions of Augustine, Vico and Joyce*. *Soundings. An Interdisciplinary Journal*. Published by Penn State University Press. Vol. 75. No. 4. Winter, 1992. 517-536.

⁶ „Chi ha creato la filosofia della storia, Agostino o Vico?” Billeri, Paolo: *Sant’Agostino e Giambattista Vico, ossia della teoria scientifica della filosofia della storia e della sua applicazione*. Francesco Mariotti, Pisa, 1887. Introd. XV. Vö: *Civiltà Cattolica*, Serie XIII. Vol. VII. Quaderno 893. Manuelli, Firenze, 1887. 567.

⁷ Figgis, John Neville: *The political aspects of S. Augustine's 'City of God'*. Longmans, Green and Co. London, 1921. 48 skk.

eredeti bűnt tekintik kezdetnek, az embert mindketten társadalmi természetűnek tartják, s mindketten erősen hivatkoznak Varróra. Figgis ezután ismét sematikussá válik, amikor azt mondja, hogy Ágoston nézőpontja főként egyház, Vico látásmódja pedig inkább világi; helyesen mutat rá, hogy egyaránt világtörténelmi perspektívában gondolkodnak; majd kapcsolatukat ismét gyengíti, mikor kijelenti: Viconál Ágoston csak egy a sok szerző között.

Bizonyos következetlenséget mutat Figgis, amikor egyetértőleg és hosszasan ismerteti⁸ Robert Flint véleményét, aki egyértelműen kiélezi Ágoston és Vico különbségét. Flint szerint történelemelméletük nemhogy folytatást nem jelent, hanem ellenkezőleg, alapvetően különbözik egymástól. Flint arról ír, hogy Vico a történelmet nem a predesztináció szerint értelmezi, nem a bűnbeesés, a megváltás és a világvége szempontjából szemléli, hanem az emberi természet megnyilvánulásaként, s rögzített törvények szerint folyik. Itt jelezni szeretnénk: Vico valójában mind az isteni gondviselést, mind a történelem bizonyos öntörvényűségét elismeri.⁹ Nagy József a Vico-interpretációkat áttekintve mutat rá: „Kelemen megállapítása szerint az, amit Croce a leginkább jogosan üdvözöl Viconál, a történelem immanens felfogása, és ezzel összefüggésben adekvát Croce meglátása, miszerint a vicói 'gondviselés' eszméje is tökéletesen összefér az immanencia gondolatával.”¹⁰

Figgis szenvtelen kritikája szerint: „Mind a *De civitate Dei*, mind a *Scienza Nuova* nagyszerű könyvek. Mindkettő szenved egy nagy adag rossz megoldástól. Mindkettő témáit inkább érezni, mintsem érteni lehet. Különböző módon mindkettő rendkívüli hatást gyakorolt a gondolkodásra. De az egyik nem gyermeke a másiknak. Kiegészítői egymásnak, nem pedig ellentétesek egymással.”¹¹

⁸ Figgis, i. m. 49. sk.; Amikor Figgis Flint véleményét ismerteti, Flintnek a történetfilozófia történetéről írott munkájára utalja az olvasót. Ez a mű Flint, R.: *History of the Philosophy of History* (Blackwood, London, 1893.) című könyve kell, hogy legyen. A mű azonban a hivatkozott fejtegetéseket nem tartalmazza. Megtalálhatóak viszont a szóban forgó nézeteket Flint, R.: *Vico* című munkájában (Lippincott, Philadelphia, Blackwood, Edinburgh, 1884. 180.). R. Flintről: Mali, Joseph, i. m. 32.

⁹ Vico vallási és világi vonatkozásairól ld.: Labanca, Baldassare: *Giambattista Vico e i suoi critici cattolici*. Luigi Pierro, Napoli, 1898.; Lanna, Domenico: *La religiosità della filosofia di G. B. Vico*. *Rivista Internazionale di Scienze Sociali e discipline ausiliarie*. Roma. Vol. LVII. 30/11/1911. 319-353. Vol. LVII. 31/12/1911. 451-489.; Rocca, Guglielmo della: *La religiosità filosofica del Vico*. *Rivista Internazionale di Filosofia del Diritto*. Vol. V. 1925. 473-479.; Badaloni, Nicola: *Il problema della grazia e della provvidenza nella filosofia di G. B. Vico*. Società (Firenze), Vol. 7-8. 1946. 667-677.; Nicolini, Fausto: *La religiosità di Giambattista Vico*. Laterza, Bari, 1949.; Antonio, Corsano: *Il pensiero filosofico e religioso di G. B. Vico*. Adriatica, Bari, 1950.; Franco, Amerio: *Critici cattolici e critici non cattolici di G. B. Vico*. *Giornale di Metafisica*, VII. 1952. 6. 711-736.; Bellafiore, Luigi: *La dottrina della Provvidenza in Giovanni Battista Vico*. Cedam, Bologna, 1962.; Candela, Silvestro: *La unità e la religiosità del pensiero di G. B. Vico*. *Cenacolo Serafico*, Napoli, 1969.; Chaix-Ruy, Jules: *Primit de la religion chez Vico*. *Atti dell'Accademia Nazionale dei Lincei*, 366. 1969. 325-332.; Milbank, John: *The Religious Dimension in the Thought of Giambattista Vico*. Lewiston, New York, 1991.; Nagy, József: *Vico e il Sant'Uffizio*. *Información Filosófica*, Vol. VIII (2011), Núm. 17. 7-25.;

¹⁰ Nagy József: *Vico. Eszmetörténet mint korlátlan szemiózis*. Áron Kiadó, Budapest, 2003. 155.

¹¹ Figgis, i. m. 50.

Vico értékelésének nehézségeihez járul hozzá az a körülmény, hogy munkásságának magyar szempontból van egy gyászos – de Szent Ágostonhoz kivételesen semmiben nem kötődő - fejezete: Vico Caraffa-életrajza.¹² Vico annak az Antonio Caraffának az életét foglalta egy terjedelmes dicsőítő történeti műbe, aki az 1687-es eperjesi vértörvényszék¹³ felállításával és ott számos felvidéki nemes és polgár kivégzésével hathatósan hozzájárult a magyar nemzet politikai erejének megtöréséhez, s ezáltal a Habsburg-berendezkedés kényszerű elfogadásához. Ez az azévi októberi pozsonyi országgyűlésen következett be, ahol a magyar rendek hozzájárultak¹⁴ a Habsburg-ház fiági örökösödéséhez és elsőszülöttségi öröklési rendjéhez, és lemondtak az Aranybulla ellenállási záradékáról.¹⁵

Ezzel kapcsolatban Rozsnyai Ervin a következőket írja: „Vico magatartását az elvtelenség kiszámíthatatlan kacskaringói jellemzik, amilyenekkel vagy kora hivatásos politikusainál, vagy a politikával szemben tökéletesen közömbös embereknél találkozhatunk. (...) Ezer dukátért életrajzot üt össze az eperjesi vérengzéseiről hírhedt Caraffa tábornokról. (...) Élete végéig a megélhetés gondjaival viaskodva, szégyenletes irodalmi robottal kényszerül előteremteni a filozófiai alkotás anyagi feltételeit.”¹⁶

Sejthető, hogy ez a magyarázat nem lehet kielégítő. A történészek viszont rávilágítanak arra, hogy a Thököly-felkelés nyomán, a Habsburg-udvar gátlástalan hatalmi propagandájának eredményeképpen, Thököly-ellenes német és olasz röplapok tömegén keresztül kedvezőtlen kép alakult ki a külföldi közvélemény egy részében a magyarokról, mint a törökökkel szövetkező, a kereszténységet veszélyeztető rebellis népről,¹⁷ Eperjes pedig

¹² Vico: *Opere*, VI. *Scritti storici*. Laterza, Bari, 1939. 3-297. *Joh. Baptistae Vici De rebus gestis Antonij Caraphaei*. Neapoli, Felix Musca, MDCCXVI. *Liber secundus, caput VI*. Eperjesről: 116-123. + nota: 426-437.

¹³ Rezik János: *Theatrum Eperjense sive laniena Eperiensis 1687*. Az 1687. évben felállított eperjesi vérpad vagy az eperjesi vérfürdő. Latin-magyar. Transoscus, Liptószentmiklós, 1931.; *Die Schlachtbank zu Eperies*. Göttingen, 1808.; K. Papp Miklós: *Caraffa és az Eperjesi vértörvényszék*. Kolozsvár, 1870.; Szeremlei Sámuel: *Az eperjesi mészárszék*. Magyar egyháztörténelmi monographiák. Budapest, 1880. 91-133.; Hörk József: *Az eperjesi ev. ker. Collegium története*. Kassa, 1896. 48-60.; Hörk József: *Keczer András és vértanú családja*. Budapest, 1906.; Mayer Endre: *Eperjesi vértanúk kivégeztetése vagy az Eperjesi mészárszék*. Eperjes, 1908.; Grexa Gyula: *Caraffa és az eperjesi vértörvényszék*. Rozsnyó, 1913.; Bidner Ákos: *Az eperjesi vértörvényszék*. Budapest, 1941.; Kónya Péter: *Az eperjesi vértörvényszék, 1687*. Eperjes – Budapest, 1994.; Kónya Péter: *Das Blutgericht von Prešov/Eperjes im Jahre 1687*. In: Schwarz, K.– Švorc, P.: *Die Reformation und ihre Wirkungsgeschichte in der Slowakei*. Evangelischer Pressverband, Wien, 1996.; Radvánszky Anikó: „Hol vagytok Lutheránusok, hogy protestáljatok?” Adalék az eperjesi véstörvényszék történetéhez. In: Ajkay Alinka – Bajáki Rita (szerk.): *Pázmány nyomában*. Tanulmányok Hargittay Emil tiszteletére. Mondat Kiadó, Vác, 2013. 337-353.

¹⁴ A hozzájárulás a durva erőszak hatására, s nem hálából történt, miként Kosáry Domokos mondja könyvében: *Magyarország története*. Országos Közoktatási Tanács, Budapest, 1943. 132.

¹⁵ 1687: I-III. tc.; 1687: IV. tc.; Fraknói Vilmos: *A Habsburg-ház trónöröklési jogának megállapítása az 1687/8-ik évi országgyűlésen*. Athenaeum, Budapest, 1922.

¹⁶ Rozsnyai Ervin: *Filozófiai arcképek*. Descartes, Vico, Kierkegaard. Magvető, Budapest, 1971. 176-177.

¹⁷ Köpeczi Béla: „Magyarország a kereszténység ellensége.” A Thököly-felkelés az európai közvéleményben. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1976.; G. Etényi Nóra: *Thököly Imre nemzetközi híre*. Credo, XI. évf. 2005/3-4.

eközben a korábbi „rebellió műhely”-ként tűnik fel. Ezért történhetett, hogy „helyeslésre talál a kor olasz történészeinél Caraffa észak-magyarországi katonai parancsnok eljárása is, aki Eperjesen a politikai hűtlenséggel gyanúsítottak egész sorát végeztette ki.”¹⁸ E kérdéskör részletei mindenesetre már nem tartoznak mostani tárgyunkhoz.

Vico helyét, szerepét, kötődéseit és önállóságát illetően tartózkodni kell a végletes kijelentésektől. Vico egyszerre régi és új filozófus; szervesen kapcsolódik a klasszikus hagyományokhoz, az antikvitáshoz és a kereszténységhez, miközben ezeket továbbgondolva specifikusan újszerű gondolatrendszert hoz létre. Ez az új filozófia, „Új Tudomány” mindenesetre különbözik mind a baconi „Új Organum”-tól, mind a racionalista új tudománytól, folytatója kíván lenni a természetjognak, bemutatása az ember történeti létének, újraértelmezője az egész hagyománynak. Összetett mivoltában a vicói filozófia viszonya az újkori irányzatokhoz ezért meglehetősen képlékeny, későbbi interpretációja pedig változékony.¹⁹

Felvetem, Vico munkásságát talán fel lehet dolgozni úgy, hogy monográfusa sorra veszi nagy témáit, s közben nem tér ki Szent Ágostonra; nagyon sok ilyen könyv született. Kedvezőbb és helyesebb azonban az az eljárás, amelynek alapján az életművet összekötjük és összevetjük elődeivel. Ennek során természetesen nem kell túlzásokba esni, túlmagyarázásokba csúszni. Röviden szólva, úgy vélem, Vico nem Ágoston folytatása, de fel kell ismerni, hogy munkássága sok ágostoni elemet rejt magában. Vico életműve számos ágostoni hatást mutat, részben kifejezett és kinyilvánított, részben ki nem mondott és közvetett formában. Azt állíthatjuk tehát, hogy Szent Ágoston szerepet játszik Vico gondolkodásában. Ez a körülmény számos jellegzetes és súlyos, sokszor éppen központi kérdéskörben megmutatkozik.

Vico filozófiájának, illetve egész munkásságának ilyen témái a következők: A verum-factum nevezetes elve; A szabad akarat-kegyelem viszonyának kérdése; A természetjog eszméje; M. T. Varro munkásságának értékelése, a korok és teológiák varrói tanainak

211-227.; Benczédi László: A török orientáció a XVII. század végi magyar politikában. In: Németh Péter (szerk.): A török orientáció a XVII. századi magyar politikában. Vaja, 1985. 21-33.

¹⁸ Jászay Magda: Párhuzamok és kereszteződések. A magyar-olasz kapcsolatok történetéből. Gondolat, Budapest, 1982. 305.; A könyvben felsorolt olasz történeti munkák közül megemlítjük a következő, beszédes című műveket: Buontempi, Angelini, G. A.: Historia della ribellione d’Ungheria. Bologna, 1678.; Priorato, Gualdo G.: Continuazione dell’Historia di Leopoldo Cesare, nella quale si describe la ribellione d’Ungheria (...) sino all’anno 1676. Vienna, 1676.; Zenarolla, G. P.: Relatione sopra le operationi fatte dopo l’Assedio di Buda (...) Con l’aggiunta della nuova Ribellione d’Ungheria. Vienna, 1687.

¹⁹ Levine, Joseph: Giambattista Vico and the Quarrel between the Ancients and the Moderns. Journal of the History of Ideas, 52. 1. 1991. 55-79.; Lilla, Mark, i. m.; Stone, Harold Samuel: Vico’s Cultural History. The Production and Transmission of Ideas in Naples, 1685-1750. Brill, Leiden, 1997. A régiek és újak harcáról: 46. skk.; Battistini, Andrea: Vico tra antichi e moderni. Il Mulino, Bologna, 2004.

ágostoni és vicói interpretációja; Önéletrajzának ágostoni párhuzamai; Végül Szent Ágoston Vico költészetében²⁰. Ennyiből is látszik, hogy Vico életműve sokszoros ágostoni hatást hordoz. Vico nagyrabecsülte Szent Ágostont; 1731-ben úgy nyilatkozott róla, hogy Szent Ágoston az ő különleges védelmezője avagy támogatója: „Il mio particolare protettore.”²¹ Vajon mit kell értenünk ezalatt? A következőkben ennek fontosabb elemeit kívánjuk megvilágítani.

2. A *verum-factum* elve

Vico egyik központi elve tudvalevőleg a *verum-factum* elve.²² Az elvet műveinek több helyén megtaláljuk, mindenekelőtt pedig „De antiquissima italorum sapientia” című munkájának kezdő mondataiban: „A latin ’verum’ és ’factum’ felcserélhetők, vagy, ahogy az iskolai köznyelv mondja, megfordíthatók.”²³ Vico a lap alján így folytatja: „A verum maga a factum, és Isten az első igazság, mivel Isten az első alkotó.”²⁴

„Az új tudomány”-ban azután Vico alapelveként fogalmazza meg az alábbiakat: „Csodálkoznunk kell azon, milyen komolyan iparkodott minden filozófus megszerezni ennek a természetes világnak ismeretét, holott azt, mivel Isten teremtette, egyedül Isten ismeri; és hogyan hanyagolták el azt, hogy a népek világáról, vagyis a társadalmi világról gondolkodjanak, holott ezt, mivel emberek alkották, az emberek megismerni is képesek.”²⁵

Az itáliaiak legrégebbi bölcsességéről írott, előbb említett műben Ágostonnal kapcsolatban csupán egy említést és idézetet találunk, az is másról, tudniillik a kegyelemről szól, amit itt épp alább tárgyalunk. A most tárgyalt elv mégis határozottan Ágostonra utal vissza, mégpedig két szempontból.

²⁰ Vö: Mazzotta, Giuseppe: *The New Map of the World. The Poetic Philosophy of Giambattista Vico*. Princeton University Press, Princeton – New Jersey, 1999.

²¹ *Vita di Giambattista Vico, scritta da se medesimo. Autobiografia. Opere V. A cura di B. Croce - F. Nicolini*. Laterza, Bari, 1929. 377.

²² Mondolfo, Rodolfo: *Il verum-factum prima di Vico*. Guida, Napoli, 1969.; Lollini, Massimo: *On Becoming Human. The Verum Factum Principle and Giambattista Vico*. *Modern Language Notes*, Volume 127. Number 1. January 2012. 521-531. The Johns Hopkins University Press.; Morrison, James C.: *Vico’s Principle of Verum is Factum and the Problem of Historicism*. *Journal of the History of Ideas*, Vol. 39. No. 4. Oct-Dec. 1978. 579-595. University of Pennsylvania Press.; Löwith, Karl: *Vicos Grundsatz Verum et Factum Convertuntur*. *Sitzungsberichte der Heidelberger Akademie der Wissenschaften*. Heidelberg, 1968.; Miner, Robert C.: *Verum-Factum and Practical Wisdom in the Early Writings of Giambattista Vico*. *Journal of the History of Ideas*, Vol. 59. No. 1. Jan. 1998. 53-73.

²³ „Latinis ’verum’ et ’factum’ recipiuntur, seu, ut Scholarum vulgus loquitur, convertuntur” Vico: *De antiquissima italorum sapientia*. *Opere I*. 131.

²⁴ „Verum est ipsum factum; ac proinde in Deo esse primum verum, quia Deus primus Factor.” Vico, i. m. 131-132.

²⁵ Vico, Giambattista: *Az új tudomány*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1963. 227.

Egyrészt Vico rehabilitálja magát a történelmi szemléletet, s ez a felfogása rokonítja Szent Ágoston látásmódjával. Másrészt pedig tudni kell, hogy a tárgyalt elv eredetileg teológiai keretben jelentkezik, az alábbiak szerint.

Szent Ágoston „A Szentháromságról” című könyvében ezt írja: „Az Ő összes teremtményét, mind az anyagi, mind a szellemi dolgokat nem azért ismeri, mert vannak, hanem azért vannak, mert ismeri őket.”²⁶ Aquinói Szent Tamás a Summa Theologiae-ben szintén tárgyalja a kérdést, a következőképpen. Hivatkozik Ágoston előbbi kijelentésére, majd ezt írja: „Isten tudása úgy viszonyul minden teremtett lényhez, mint az alkotó tudása alkotásaihoz.”²⁷ Mutatis mutandis Vico ezt a szempontot vonatkoztatja az emberre, s az ember-alkotta történelemre.

Rendkívül tanulságos mindezek után észrevenni, hogy míg a verum-factum a neoidealista Vico-interpretáció vezérelve, addig a történetfilozófiai érdeklődés a hermeneutikai Vico-interpretáció vezérelve, s a fenti kapcsolódások miatt Szent Ágoston mindkettőt összeköti Vico gondolkodásában!²⁸

3. A kegyelem és a szabad akarat

Egy másik fontos téma, amely összekapcsolja Vicót és Ágostont, a szabad akarat és a kegyelem kérdése. Ez Szent Ágoston egyik jellegzetes témája, Vico korában pedig a jezsuiták és a janzenisták közötti vita szintén jellegzetes témája volt. Vico szintén az előbb idézett „De antiquissima italorum sapientia” című munkájában, Ágoston szellemében fejt ki, hogy Isten mindenható, de ez nem sérti a szabad akaratot.²⁹

Vico egyaránt ismerhette a janzenisták és a jezsuiták Ágoston-magyarázatát. Önéletrajzában megírja: a kegyelemtannal kapcsolatban Richardus sorbonne-i teológus (műve) mutatta meg neki, hogy Ágoston a kálvinista és a pelagiánus szélsőségek között helyezkedik el.³⁰ Az említett „Ricardo” a francia jezsuita Étienne des Champs (1613-1701),

²⁶ „Universas autem creaturas suas, et spirituales et corporales, non quia sunt ideo novit, sed ideo sunt quia novit.” Augustinus: De Trinitate, XV. 13.

²⁷ „Sic enim scientia Dei se habet ad omnes res creatas, sicut scientia artificis se habet ad artificiatas.” Aquinói Szent Tamás: Summa Theologica, I. p. 14. q. 8. a.

²⁸ A Vico-interpretációkat bővebben ld.: Nagy József: Vico. Eszmetörténet mint korlátlan szemiózis. Áron Kiadó, Bp. 2003. 135. skk. A könyv a neoidealista és a hermeneutikai irányok mint végpontok között tekinti át a Vico-értelmezések irányait.

²⁹ Itt Ágostonra hivatkozva mondja: „Non solum volentem, sed et lubentem trahit, et voluptate trahit.” Majd hozzáfűzi: „Quid aptius et divinae voluntatis constantiae et nostri arbitrii libertati?”. Vico, G. B.: De antiquissima italorum sapientia. Opere I. 174.

³⁰ „La dottrina di sant’Agostino posta in mezzo, come a due estremi, tra la calvinistica e la pelagiana.” Vico, G. B.: Autobiografia. Opere V. 10.

aki Antonius Richardus álnéven írta *Disputatio de libero arbitrio* (1645) és *De haeresi ianseniana ab apostolica Sede proscripta* (1654) című műveit.

4. A természetjog

Természetjogi tanaiban Vico szintén kapcsolódik Szent Ágostonhoz, s „*De universi iuris uno principio et fine uno*” című munkájában az Ágoston-hivatkozások sorát találjuk.³¹ Ezekben szóba kerül a *De civitate Dei*, M. T. Varro, a *Confessiones* (amely szerint Isten az isteni filozófiát mutatja be), a *Contra Iulianum*, Ágostonnak egy levele az erényről, a természetjog fogalma, az igazságos állam eszméje, Isten változhatatlansága és az ember szabad akarata, Róma, végül az államformák kérdése.

Ami a természetjog fogalmát illeti, ennek tárgyalására Varro a mű 48. fejezetében kerít sort. Varro szerint a természetjog „az isteni értelem végzése és mintegy hangja”, ahogyan azt Ágoston meghatározta.³² Az áthagyományozott szerkesztői-kiadói jegyzet itt feltüntet egy Ágoston-helyet (*De civitate Dei*, V. 9.), ahol azonban a szóban forgó mondat nem szerepel, sőt az Szent Ágoston egész munkásságában sem található meg. Hibás tehát Vico utalása és minden későbbi helymegjelölés.

Közbevetőleg megjegyezzük, hogy ettől még jogosan lehet Szent Ágostonra hivatkozni, mert ő valóban hasonló szellemben beszél a természetjogról „*A Szentháromságról*” című művében. Szent Ágoston a magatartás szabályait, a jó és a rossz ismeretét az Igazságból, az abszolút isteni létből eredezteti. Nem más ez, mint majd a skolasztikus „örök törvény”, amelyből a természetes erkölcsi törvény származik. Szent Ágoston a következő szavakkal világítja meg felfogását, amely objektív alapot ad az erkölcsnek:

„Hol vannak tehát ezek a törvények felírva, hol ismeri fel az ember, hogy mi jó és mi rossz, és hol látja, meg, hogy arra kell törekednie, ami még nincs? Hol lennének megírva, ha nem annak a világosságnak a könyvében, amelyet igazságnak nevezünk? Innen terjed el minden igaz törvény az ember szívébe is, ha az igazság szerint él. Nem helyváltoztatással, hanem bevésődéssel, ahogy a pecsétgyűrű átadja formáját a viasznak, de az a gyűrűben is megmarad.”³³

³¹ Vico, G.: *De universi iuris uno principio et fine uno*. Opere II. Laterza, Bari, 1936. 33.; 43.; 51.; 56.; 63.; 82.; 98.; 115.; 138.

³² Vico, i. m. Opere II. 56. „*Sanctio et veluti vox divinae mentis.*”

³³ Szent Ágoston: *A Szentháromságról*, XIV. 15. 21. Szent István Társulat, Budapest, 1985. 424.; „*Ubinam sunt istae regulae scriptae, ubi quid sit iustum et iniustum agnoscit, ubi cernit habendum esse quod ipse non habet?*”

Ami az előbbi téves hivatkozást illeti, találtam egy helyet, amely esetleg ennek az eredete lehet. A fenti kifejezés tudniillik előfordul Iustus Lipsiusnál, ahol már tévesen el van látva a később mindig visszaköszönő, a *De civitate Dei* V. 9. helyet feltüntető jegyzettel.³⁴ Úgy tűnik tehát, hogy Lipsius tévedett, s Vico esetleg egyszerűen tőle veszi át a formulát. Hasonlóképpen ahhoz, ahogy a kortárs és a későbbi, ilyen tárgyú művek is ugyanezt szerepeltetik.³⁵

Az igazságosság elvét Vico a mű 59. fejezetében tárgyalja. Itt kijelenti: „Az igazságosság minden társadalom alapja”³⁶, s helyesen hivatkozik Ciceróra és Ágostonra. Szent Ágoston tudniillik kijelenti: „Minden államban a jólétnek az egyetértés a záloga, ez pedig igazságosság nélkül semmiképpen nem lehetséges.”³⁷ Ágoston továbbá rámutat: „Semmi sem olyan veszedelmes az államra nézve, mint az igazságtalanság, és a köztársaságot sem kormányozhatja és tarthatja fenn semmi, csak a teljes igazság.”³⁸ Ágoston egyébként fejtegetését azzal zárja, hogy „a teljes igazságosság sehol sincs meg,” csakis Krisztus „köztársaságában”.

A mű 80. fejezetében Vico a keresztény jogtudomány saját elvéről szólva érinti az isteni Ágostont, aki – miként fentebb érintettük - gyakran együtt vallja Isten változhatatlan parancsát és az ember szabad akaratát.³⁹ Itt említjük meg, hogy Vico másik jogfilozófiai műve, a „*De constantia iurisprudientis*” néhányszor szintén foglalkozik Szent Ágostonnal. A mű első részében a filozófia szilárdságáról szólva hivatkozik Ágoston János-kommentárjára, a mű második részében pedig római történeti témák, továbbá Sallustius kapcsán a *De civitate Dei*-re.⁴⁰

5. *Varro tanai*

Ubi ergo scriptae sunt, nisi in libro lucis illius quae veritas dicitur, unde omnis lex iusta describitur et in cor hominis qui operatur iustitiam non migrando sed tamquam imprimendo transfertur, sicut imago ex anulo et in ceram transit et anulum non relinquit?” Augustinus: *De Trinitate*, XIV, 15. 21. *Corpus Christianorum*, Series Latina, 50. A. 451.; A szöveget a Római Kúria Nemzetközi Teológiai Bizottságának „Egy egyetemes etika keresése. Új rátekintés a természeti törvényre” (2009) című dokumentuma is hangsúlyosan idézi (31. jegyzetében).

³⁴ Iusti Lipsi *Politicorum sive civilis doctrinae libri sex*, I. 4. Leiden, 1589. Amsterdam, 1632. 33. „Sanctio et velut vox divinae mentis.”

³⁵ Lapide, Cornelio Cornelii A: *Commentaria in quattuor prophetas maiores*. Antverpiae, 1703. 27.; Niccolini, Niccola: *Della procedura penale*. Napoli, 1828. 145. Poli, Baldassare: *Saggi di scienza politico-legale*. Mariani, Milano, 1841. 48. (Itt csak a formula szerepel, az Ágostonra való hivatkozás nélkül.); A rossz hivatkozást ismétli, átveszi Vico angol kiadása: Pinton, Giorgio– Diehl, Margaret (eds): *G. Vico: Universal Right*. Rodopi, Amsterdam- Atlanta, GA, 2000. 40.; 215.

³⁶ Vico, i. m. *Opere* II. 63.

³⁷ Augustinus: *De civ. Dei*, II. 21. skk. Vö: Cicero: *De re publica*, II. 42. 69.

³⁸ Augustinus: *De civ. Dei*, II. 21.

³⁹ Vico, i. m. *Opere* II. 82.; 98.

⁴⁰ Vico, i. m. *Opere* II/2. Laterza, Bari, 1936. 282.; 560.

Szintén fontos a *De civitate Dei* szerepe Varro szempontjából, hiszen mindazt, amit Vico Varróról mond, s annak monumentális művéből felhasznál, Szent Ágoston hatalmas műve alapján mondhatja, minthogy Varro munkáját Ágoston munkájából ismerjük. „*De universi iuris uno principio et fine uno*” című, már említett könyvében Vico a *De civitate Dei*-re⁴¹ támaszkodva hivatkozik Varróra, a *theologia naturalis* szellemében beszél Istenről mint egyről, testetlenről és végtelenről, ennek alapján a természetjogot formulaként s az igazság eszméjeként határozza meg, amely megmutatja nekünk az igaz Istent.⁴²

Az új Tudomány-ban Szent Ágoston csupán négyszer szerepel különböző római történeti tényezők kapcsán, viszont ismét ott áll Varro mögött, aki 29 helyen említetik meg. Ezek között kiemelkedő jelentőséggel bír a teológia avagy vallás hármasságáról kialakított tan. Vico a régi „*theologia tripartita*” elvét újra felveti, s valamiképpen Szent Ágostonra emlékeztető módon annak mindhárom elemét a kereszténységbe vezeti bele és ott oldja föl. E tan összefüggéseit Varrónál és Ágostonnál könyvünk külön fejezetében tekintettük át.

Vico „Az új tudomány című könyvében ezt írja: „Ezért – több joggal, mint Varro – háromféle teológiát különböztetünk meg. Az első a teológus költőké, a *költői teológia*, vagyis minden pogány nép társadalmi teológiája. A második a *természetes teológia*, a metafizikusoké. Varro a harmadik helyre teszi a költői teológiát, amely nem különbözik a pogányságban a *társadalmi teológiától*. (De Varro azt megkülönböztette a társadalmi és a természetes teológiától, s így osztozik abban a közös tévedésben, amely szerint a mondák egy fenséges filozófia mély misztériumait tartalmazzák, s a költői teológiát a társadalmi és a természetes teológia keverékének gondolja.) Mi a *harmadik* helyre a *keresztény teológiát* tesszük, amely keveréke a társadalminak, a természetesnek és a legmélyebb kinyilatkoztatott teológiának, és mind a hármat az isteni gondviselés szemlélete fűzi össze. Úgy vezette ez az emberi dolgokat, hogy eleinte a költői teológia – amely eme dolgokat az istenektől az emberek számára küldött, istenieknek felfogott érzékelhető jelek szerint szabályozta -, majd később a természetes teológia – amely az érzékek alá nem eső örök okokkal bizonyítja a gondviselést – képessé tette a népeket a kinyilatkoztatott teológia elfogadására egy

⁴¹ Augustinus: *De civ. Dei*, IV. 31.

⁴² „Igitur ius naturale est formula, est idea veri, quae verum nobis exhibet Deum. Igitur verus Deus, ut verae religionis, ita veri iuris, verae iurisprudentiae principium est.” G. Vico: *De universi iuris uno principio et fine uno*. *Opere* II. 33.

természetfölötti hitnek az erejével, amely felette áll nemcsak az érzékeknek, hanem egyszersmind minden emberi okoskodásnak is.”⁴³

Vico ezzel eredeti módon – fogalmilag némiképp tisztázatlanul hagyva – átszabja az összefüggéseket. Rokonítja a költői és a társadalmi (politikai) teológiát; nála is tisztán áll a *theologia naturalis*. Mondanivalójának lényege – Szent Ágoston szellemében - az, hogy a kereszténység egyesíti szerencsésen a három elemet, ez adja értékét és erejét. Az emberi érzékek számára jogos a költői forma, az értelem számára jogos a természetes teológia, viszont a társadalmi teológia helyén a mindkettő fölé emelkedő hit mozzanata jelenik meg. Vico itt érzéki-értelmi-hitbéli hármasságot állít fejlődésként: ezek a költői, a természetes és a kinyilatkoztatott teológia. Ez önálló séma, és egyébként nem illeszkedik Vico isteni-heroikus-emberi alapsémájához.

6. A Vallomások és az Önéletrajz

Összehasonlítható és bizonyos párhuzamba állítható még Szent Ágoston Vallomások című halhatatlan könyve és Vico Önéletrajza: mindkettő tartalmaz intellektuális, filozófiai és költői önéletrajzi ívet, s mindkettő a Gondviselésen keresztül szemléli a bukás és az igaz élet megelégszések fordulóit.⁴⁴ Szent Ágoston *Az Isten városáról* című művében idézi a Példabeszédeket: „„Mert az igaz fölkel, ha hétszer esik is el.”⁴⁵

Életrajza első bekezdésében Vico megemlíti, hogy 7 éves korában leesett a lépcsőn, rettenetesen összetörte magát, és csodával határos módon épült fel, hogy sorsa meghatározott módon forduljon.⁴⁶ 1725. október 25-én pedig Vico levelet ír Bernardo Maria Giacco-nak, s a levélben bizonyos szekuláris jellegű változásról, új életre találásáról ír.⁴⁷

Ahogy tehát a Biblia a bukástól a megváltásig, a tudás fájától a keresztfáig tartó ívben mutatja be az ember útját, s ahogyan Ágoston életútja a körtefától, a gyermekkori

⁴³ Vico, Giambattista: *Az új tudomány*, II. könyv, Bevezetés, 1. fejezet. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1963. 246. *La scienza nuova* (1744). *Opere* IV/1. Laterza, Bari, 1928. 138-139.

⁴⁴ Verene, Donald Philip: *Vico's Vita*. In: Pisano, L. – Carassai, M. – Guidi, S. (eds): *Vite dai filosofi*. *Filosofia e autobiografia*. *Lo Sgurado*. *Rivista (Elettronica) di Filosofia*. N. 11. 2013. 1. 123-143.; Vannier, Marie-Anne: *Narration et hermeneutique de soi dans le Confessions de Saint Augustin*. In: Pisano, L. - Carassai, M. – Guidi, S. (eds): *Vite dai filosofi*, i. m. 57-70.; Lomonaco, Fabrizio: *La Vita di Vico storico e filosofo*. *Revista Educação e Filosofia*. Universidade Federal de Uberlândia, Brasil. v. 28. n. especial, 2014. 21-40.; Megale, Claudio: *Strategie interpretative e didattiche intorno alla Vita del Vico*. *Revista Educação e Filosofia Uberlândia*. v. 28. n. especial, 2014. 41-75.; Gemelli, Agostino: *Unità di vita e di pensiero in G.B. Vico*. In: Gemelli, A. (ed.): *G. B. Vico. Volume Commemorativo. Vita e Pensiero*, Milano, 1926. 7-19.

⁴⁵ Augustinus: *De civ. Dei*, XI. 31.; Péld 24,16.

⁴⁶ Vico, G.: *L'Autobiografia*. *Opere*, V. Laterza, Bari, 1929. 3.

⁴⁷ Vico, G.: *Opere*, V. 187-189. XXXV. *Al Padre Giacco. Manda la prima Scienza Nuova.*; A levél közölve még: *New Vico Studies*, 16. 1998. 31-35.; Vö. Verene, i. m. 137.

körtelopástól mint bukástól a fügefa alatti megtéréséig, a „Tolle, lege!” kerti jelenetéig vezet,⁴⁸ úgy Vico sorsa gyermekkori elesésétől további eleséseken keresztül új élete megtalálásáig halad.

7. Vico szonettje Szent Ágoston tiszteletére

Végül, de nem utolsósorban meg kell említenünk, hogy Vico Szent Ágoston tiszteletére írt egy szonettet⁴⁹, amelyet előadott 1735. augusztus 31-én, Szent Ágoston napja után három nappal, a nápolyi Accademia degli Oziosi-ban⁵⁰. (Az 1611-ben alapított Accademia jelmondatát a nápolyi illetőségű híres régi római költőtől, Statiustól merítették: Non pigra quies, Nem rest nyugalom.⁵¹) Nem tudom megnyugtatóan és teljeskörűen megítélni, hogy olaszul mennyire foglalkoztak eddig ezzel a verssel, de – szakmai visszajelzések alapján is – az a benyomásom, hogy egyáltalán nem esett rá nagyobb hangsúly, magyarul viszont tudtommal egyáltalán nem tárgyalja a szakirodalom. A vers a következőképpen hangzik:

Il duce valoroso, astuto e fero
che, di sangue e spavento in Canne armato,
differí di portar l’ultimo fato
del Roman rotto al vacillante impero;

E di Cartago sopra il lido altèro
l’ampia reggia del mondo aria fondato;
de la sua patria alfin con ciglio irato
vide il cener superbo afflitto e nero.

Altre maggior vittorie il nume eterno
a l’Africa serbò contro di Roma,
su le quali non val tempo né obbligo.

Questa crebbe in immenso, e poi fu doma

⁴⁸ Ld. még: Ferrari, Leo C.: The tree in the works of Saint Augustine. *Augustiniana*, 38. 1988. 37-53.; Ld. még: IV. 1. fej. 158-162. láb.

⁴⁹ Vico, Giambattista: Sonetto LXXXIX. In onore di Sant’Agostino. *Opere*, VIII. Versi d’occasione e scritti di scuola. A cura di Nicolini, Fausto. Laterza, Bari, 1941. 117-118.; Az ékezetek pontosabbak egy régebbi kiadásban: *Opusculi di Giambattista Vico*. Nuovamente pubblicati con alcuni scritti inediti da Giuseppe Ferrari. Società Tipografica de’ Classici Italiani, Milano, MDCCCXXXVI. 460.

⁵⁰ Miranda, G. De: Una quiete operosa. Forma e pratiche dell’Accademia napoletana degli Oziosi. *Fridericiana Editrice Universitaria*, Napoli, 2000.; Padiglione, Carlo: *Le leggi dell’Accademia degli Oziosi in Napoli*. Giannini, Napoli, 1878.

⁵¹ Publius Papinius Statius: *Silvae* II. 3. 66.: Nec pigra quies.

del mio Agostino dal saper superno
che vi spiegò l'alma città di Dio.

A vers jelentése a következő: A kiváló, ravasz és kegyetlen vezér⁵², / aki vérrel és rettegéssel felfegyverkezett Cannae-nál⁵³, / elszalasztotta, hogy végső csapást mérjen / a megtört Rómára, a támolygó birodalomra.⁵⁴ / És Karthágó a büszke part fölött / a tűnő világ tágas palotáját alapította, / végül hazájának haragos szemmel / látja büszke, bús, fekete hamvát. / Más nagyobb győzelmektől az örök istenség / Afrika felől megóvta Rómát / amelyek időn és feledésen túl lennének. / Ez növekedett mérhetetlenül, és aztán meg lett szelídítve / a legfőbb bölcsességtől vezérelt Ágostonom által, / aki nektek elmagyarázta az Isten dicső városát.

Vico verse szonett, tagolása szabályos: 2 quartina és 2 tercina. Rímképlete a klasszikus petrarcaiban abba, abba, cde, dce. A sorok jambikus hendekasyllabusok. A vers skandálása számos elíziót igényel.

⁵² Vö. Titus Livius leírása Hannibálról: "E férfi ily kiváló erényeit igen nagy hibák ellensúlyozták: embertelen kegyetlenség, még a punoknál is szokatlan álnokság, az igazságérzetnek, a jámborságnak, az istenek félelmének, az adott szó hűségének s a vallásos érzésnek teljes hiánya." Titus Livius: A római nép története, XXI. 4. Európa, Budapest, 1970. 3. köt. 8.; Silius Italicus leírása Hannibálról: "Vad természetű, kapzsi, csalárd volt ő, szava álnok; / nagy ravasz ész, de igazságosságról le-letérő." Tiberius Catius Asconius Silius Italicus: Punica. Részletek. In: Szepessy Tibor (szerk.): Római költők antológiája. Európa, Budapest, 1964². 349. "Ingenio motus avidus fideique sinister / is fuit, exsuperans astu, sed devius aequi." Punica, I. könyv, 56-57. sor. Silius Italicus: Punica. Ed. by J. D. Duff. W. Heinemann LTD – Harvard University Press, London – Cambridge, MA. (1927) 1961. 1. köt. 6.; Ld. még: Cornelius Nepos: Híres férfiak, XXIII. Hannibal. Európa, Budapest, 1984. 146-157.; Horatius megnevezései: „durus Hannibal” (Carmina II. 12. 2.), „perfidus Hannibal” (Carmina IV. 4. 49.); Stocks, Claire: The Roman Hannibal. Liverpool University Press, Liverpool, 2014.; Maga Szent Ágoston „crudellissimus”-nak nevezi Hannibált (CD III. 19.).

⁵³ A II. római-pun háború híres cannae-i csatájáról van szó, amely Kr. e. 216. augusztus 2-án ("mai naptár szerint valószínűleg június közepe táján" – vö.: Hahn István /szerk./: A hadművészet ókori klasszikusai. Zrínyi Katonai Kiadó, Budapest, 1963. 484.) zajlott le, s amelyben a római hadsereg katasztrofális vereséget szenvedett. Titus Livius leírása szerint: "Másnap kora hajnalban (...) megszemléltek a mészárlás nyomait; oly látvány volt ez, amely még az ellenségre is iszonyú hatást tett." Livius XXII. 51. i. m. 146-147.; Hasonló képet nyújt az öldöklésről Polübiosz Egyetemes története, III. 107-118. Polybios: The Histories. 2. Vol. Loeb Classical Library, Harvard University Press, Cambridge, MA. – Heinemann LTD. London, 1979. (1922) 262-294. Polübiosz Történeti könyvei. I. köt. Attraktor, Máriabesnyő - Gödöllő, 2002. 226-237.; Ugyanezt érzékelteti Florus: "A negyedik és csaknem végső döfés Cannaenál érte birodalmunkat, ennél a hitvány apuliai falunál, amelyet ez az iszonyatos vereség emelt ki az ismeretlenség homályából, és hatvanezer ember lemészárlása tette hírhedtté. (...) Így vágták le két hatalmas seregünket, míg az ellenség torkig nem lett vérrel. (...) Minden a katasztrófát hirdette: az Aufidus habja egy ideig véresen hömpölygött, a pun vezér parancsára hullákból építettek hidat a hegyről alázúgó Vergellus patak fölé." Florus: Róma háborúi. Európa, Budapest, 1979. 49-50.; Ld. még: Hoffmann, Wilhelm: Hannibal. Gondolat, Budapest, 1971. 103-106.

⁵⁴ Titus Livius tudniillik ezt írja: "Így zajlott le (...) a baljós emlékü (cannae-i) csata, amely – hála az ellenség tétovázásának – ha következményeit tekintve nem is volt olyan végzetes, de azért súlyosabb és iszonyúbb csapást is jelentett, mert seregünk odaveszett." Livius XXII. 50. i. m. 144-145.; Polübiosz erről így ír: "Noha kétségtelen, hogy a rómaiak ekkor döntő vereséget szenvedtek, és át kellett engedniük az ellenségnek a győzelem dicsőségét, államrendjük előnyös vonásai és a megfelelő intézkedések révén azonban nemcsak, hogy le tudták győzni a karthágóikat, és képesek voltak visszaszerezni az Itália feletti uralmat, hanem kis idő múltán az egész lakott világ uraivá lettek." Polübiosz, i. m. 236.

Il du/ce va/loro/so, astu/to e fe/ro U – U – U – U – U – U – U	a
che, di/ sangue e/ spaven/to in Cann/e arma/to, U – U – U – U – U – U – U	b
diffe/rì di/ portar/ l’ulti/mo fa/to U – U – U – U – U – U – U	b
del Ro/man rott/o al va/cillant/e impe/ro; U – U – U – U – U – U – U	a
E di/ Carta/go sop/ra il li/do altè/ro U – U – U – U – U – U – U	a
l’ampia/ reggia/ del mon/do aría/ fonda/to; U – U – U – U – U – U – U	b
de la/ sua / patri/a alfin /con ciglio / ira/to U – U – U – U – U – U – U	b
vide il/ cener/ super/bo afflit/to e ne/ro. U – U – U – U – U – U – U	a
Altre/ maggior/ vitto/rie il nu/me eter/no U – U – U – U – U – U – U	c
a l’Af/rica/ serbò/ contro/ di Ro/ma, U – U – U – U – U – U – U	d
su le/ quali/ non val/ tempo/ nè obbli/o. U – U – U – U – U – U – U	e
Questa/ crebbe in/ immen/so, e poi/ fu do/ma U – U – U – U – U – U – U	d
del mi/o Agos/tino dal/ saper/ super/no U – U – U – U – U – U – U	c
che vi/ spiegò/ l’alma/ città/ di Di/o. U – U – U – U – U – U – U	e

Ezek alapján a következőképpen fordítottam le a verset, hol hívebben, hol kényszerűen szabadabban (bízva abban, hogy az olvasó egyetért a költővel, aki szerint “ut desint vires, tamen est laudanda voluntas”⁵⁵):

A nagy, ravasz és vad vezér a porba
 leverte hőseink, és vértől ázott
 Cannae, de lásd, a sors ám nem hibázott,
 s Róma áll, ural és ír a korba.
 S a büszke part fölött Karthágó orma,
 hol friss, erős királyi lak virágzott,
 tengertől vert partján aláhanyatlott,
 s maradt a dölyfös, bús hazája korma.

⁵⁵ Ovidius: Epistulae ex Ponto, III. 4. 79. „Bárha erőm nincs már, dicséretes akkor a szándék.” Ovidius: Levelek Pontusból. Ford. Kartal Zsuzsa. Európa, Budapest, 1991. 84.

Egyéb sötét erőktől, hogy ne veszté,
 Urunk, a gondvivő, megóvta Rómát,
 azóta áll örökre már a Város.

A fenti Bölcs növelte nagy hatalmát,
 Ágostonom lélekkel eltelté,
 s feltárta, hogy minő az égi Város.

Figyelemreméltó, hogy korábban Vico, jogfilozófiai művének 145. fejezetében, a népek természetéből folyó államformákról szólva ezt írja: „Afrikában a karthágóiak erős és csodálatosan elmés népet alkottak; Hannibál, aki a hadvezetésben tűnt ki, és annak a világnak az egyházatyái, akik között Ágoston volt a legkiválóbb, másokat felülmúltak; s a szabadság vonzerejét hamar megértették.”⁵⁶

Tudvalevő, hogy az ókeresztény irodalomtörténetnek valóban szembeötlő és külön kiemelkedő fejezetét alkotják az afrikai egyházi írók, Ágostonon kívül és őt megelőzően Tertullianus, Cyprianus, Arnobius és Lactantius.⁵⁷ Szerepük kultúrfilozófiai és történelmi jelentőségű, ami a most tárgyalt összefüggésekben is megmutatkozik.

Az előbbi idézetből látnivaló, hogy a téma már megvan 1720-22-ben, s épp ehhez nyúlik vissza Vico, amikor 1735-ben Ágostont méltatni szeretné. Szembeszökő, ahogyan Vico mind a szonettben, mind az értekezésben egy lendülettel, egy lélegzettel, egy gondolatkörön belül említi Hannibált és Ágostont, hogy azután különbségüket is felmutassa.

Közbevetőleg jelezzük: Serge Lancel jó érzékkel veti fel a kérdést: Hogyan volt egyáltalán lehetséges, hogy az újkorban az olaszok Róma ősi és gyűlölt ellenségének neve után a Hannibál (Annibale) nevet adják gyermekeiknek?⁵⁸ Külön érdekesség, hogy a Hannibál-Ágoston, mint egymást ellensúlyozó névpár megtalálható az újkori Itáliában. Tanú erre a művészettörténetből a kiemelkedő Carracci-testvérpár: Agostino (1557-1602) és Annibale (1560-1609)! Csak sajnálhatjuk, hogy Giovanni Pietro Bellori klasszikus Carracci-életrajzaiban (1672) annak idején nem tért ki a névadás kérdésére.⁵⁹

Nyilvánvalónak látszik, hogy Vico szemében Ágostonnak, az ő életművének épp ez a témakör, az előbb említett kapcsolat jelenti az egyik legnagyobb, maradandó jelentőségét. Ez

⁵⁶ „In Africa carthaginienses, gens fortis et miro ingenii acumine, quo militaribus consiliis insignis, Annibal, et Ecclesia eius orbes Patres, inter quos eminent Augustinus, ceteris praestitere, cito libertatis dulcedinem intellexerunt.” G. Vico: *De universi iuris uno principio et fine uno*. Opere II. Laterza, Bari, 1936. 138.

⁵⁷ A téma klasszikus összefoglalása: Monceaux, P.: *Histoire littéraire de l’Afrique chrétienne*, 1-7. kötet. Paris, 1901-1923.

⁵⁸ Lancel, Serge: *Hannibál*. (Fayard, Paris, 1995) Osiris, Budapest, 2005. 319.

⁵⁹ Bellori, Giovanni Pietro: *Vite dei Pittori, Scultori ed Architetti Moderni*. Roma, 1672. Pisa, 1821. 1. köt. 21. skk. és 112. skk.

tehát a civilizációk közti viszony, áthidalás és átalakítás problémája. A kérdéskört a pogány Karthágó – pogány Róma – romanizálás (római Afrika)⁶⁰ – keresztény Róma – keresztény Afrika (Ágoston)⁶¹ – keresztény Európa⁶² fázisaiban jelezhetjük röviden.

A nevezetes pun háborúk középkori perspektívában a következőképpen tűnnek föl: „Karthágó keresztény szempontból bűnös város volt, amit a Baal-kultusz már önmagában magyaráz, a gyermekáldozatok szokása pedig különösen hangsúlyossá tesz.⁶³ Igaz, Róma ekkor még jó ideig nem keresztény, hiszen a kereszténység ki sem alakult, egy középkori keresztény szerző számára mégsem lehetett kétséges, hogy Róma és Karthágó harcában melyik város a bűnös, és melyik képviseli az Úr akaratát.”⁶⁴

Ezután kell gondolnunk Szent Ágoston alakjára, aki egy személyben római és afrikai. Nagyszabású gondolatvilágában ez a kettősség még számos további réteggel és tényezővel együtt alkot végső egységet és gazdagságot. Ágoston római tudata, műveltsége, latinsága evidencia.⁶⁵ A régi „pogány” római államot egyrészt bírálja, másrészt méltatja. A keresztény római államot üdvözli, de látja világi korlátait. Történelemszemléletét és kultúrfilozófiáját a két civitas tana határozza meg.

⁶⁰ A római Afrikáról: Manton, Lennox: *Roman North Africa*. Seaby, London, 1988.; Raven, Susan: *Rome in Africa*. Routledge, London – New York, (1969¹) 1993³.; Fentress, Elizabeth: *Romanizing the Berbers. Past & Present*, 190. 1. (2006), 3-33.; Picard, Gilbert Charles: *La civilisation de l’Afrique romaine*. Plon, Paris, 1959.; Whittaker, Dick: *Ethnic Discourses on the Frontiers of Roman Africa*. In: Derks, Ton – Roymans, Nico (eds.): *Ethnic Constructs in Antiquity: The Role of Power and Tradition*. Amsterdam University Press, Amsterdam, 2009. *Amsterdam Archaeological Studies*, 13, 189-206.; Bullo, Silvia: *Provincia Africa. Le città e il territorio dalla caduta di Carthagine a Nerone*. „L’Erma” di Bretschneider, Roma, 2002.; Shaw, Brent D.: *Rulers, Nomads and Christians in Roman North Africa*. London, 1995.; Brett, M.– Fentress, E.: *The Berbers*. Oxford, 1996.; Monique Seefried Brouillet: *From Hannibal to Saint Augustine: Ancient Art of North Africa from the Musee du Louvre*. Emory University, Atlanta, 1994.

⁶¹ Burns Jr, J. Patout & Jensen, Robin M. (eds.): *Christianity in Roman Africa. The Development of its Practices and Beliefs*. Eerdmans Publishing Company, Grand Rapids, Michigan – Cambridge, UK, 2014.

⁶² Vö.: Frenyó Zoltán: A „keresztény Európa” eszméje. In: Uő: *Kereszténység és filozófia*. Kairosz, Budapest, 2006. 81-102.; Sokolowski, Paul von: *Der heilige Augustin und die christliche Zivilisation*. Niemeyer, Halle, Saale, 1927.

⁶³ A gyermekáldozatok karthágói szokását már az antik szerzők is egyöntetűen utálatosként és gyűlöletesként tárgyalták. Ld. még: Tertullianus: *Apologia IX*. 2-6.; Hahn István – Máté György: *Karthágó*. Corvina, Budapest, 1972. 27.; 88. skk.; Warmingtton, B. H.: *Karthágó*. Gondolat, Budapest, 1967. 139-147.; Eißfeldt, Otto: *Molk als Opferbegriff im punischen und hebräischen und das Ende des Gottes Moloch*. Tübingen, 1935.; Heard, J. B.: *Alexandrian and Carthaginian Theology Contrasted*. Clark, Edinburgh, 1893.

⁶⁴ Németh György: *Karthágó és a só*. Korona, Budapest, 2002. 142.

⁶⁵ Merzbacher, Friedrich: *Augustin und das antike Rom*. *Archiv für Rechts- und Sozialphilosophie*. Vol. 39. No. 1. 1950. 102-112.; Maier, Franz Georg: *Augustin und das antike Rom*. Kohlhammer, Stuttgart – Köln, 1955. Bracco, R.: *La romanità di S. Agostino*. 1930.; Semeria, P. G.: *La romanità di S. Agostino*. *Vita e Pensiero*, 1930. 473. skk.; Bronzini, G.: *Romanità di S. Agostino*. *Convivium* 3. 1931. 247. skk.; Klein, Richard: *Das spätantike Romverständnis vor Augustinus*. *Harvard Library Bulletin*, Vol. 185. 1985. 97-142.; Milbank, John: *Sacred triads: Augustine and the Indo-European Soul*. In: Lawless, R.: *Augustine and his Critics*. Routledge, London, 2002. 77-103.; Diesner, H. J.: *Der römische „Imperialismus” im Urteil Augustins*. *Wissenschaftliche Zeitschrift der Universität Greifswald*, 1. 1951-1952. 106-108.; Gerosa, P.: *S. Agostino e l’imperialismo Romano*. *Miscellanea Agostiniana*, 2. 1931. 977-1040.; Gavigan, John J.: *St. Augustine’s Use of the Classics*. *The Classical Weekly*, Vol. 39. No. 7. Nov. 26. 1945. 50-53.; Regnier, A.: *La latinité de Saint Augustin*. Hachette, Paris, 1887.; Fredriksen, Paula: *Augustine on Romans*. Scholars Press, Chicago, 1982.; Ld. még: IV. 1. fej. 150-151. láb.; VI. 4. fej. 92. láb.

Másfelől konstatálnunk kell, hogy Szent Ágoston pun származású, akinek afrikai arcéle olyan tényező, amellyel számot kell vetni, s amelyet helyes módon szem előtt kell tartani. Augustinus Afer, az „Afrikai Ágoston” címmel másfél évtizede egy nevezetes és úttörő nemzetközi konferencián tekintették át ennek a szempontnak a különböző vonatkozásait.⁶⁶ Az egész kérdéskörben speciális problémát jelent még Ágoston harca a donatizmus ellen, amelyben egyesek eltúlozva az afrikai és a római egyház konfliktusát domborítják ki.

Ide tartozik Szent Ágoston gondolatvilágának még egy eleme: Vergilius szerepe Ágoston műveiben, s bizonyos párhuzam útjaik között. Szent Ágoston a Vallomásokban beszámol arról, mennyire megérintette Aeneas és Dido története. Miként írja: „És sírtam Dido halálán, mert szerelemből megölte magát.”⁶⁷ A kései szemlélőben felvetődhet, hogy e történet, a maga romantikus voltán túl, azért is megérintette Ágostont, a romanizált Afrika gyermekét, mert ez a jelenet, még messze a római-pun háborúk előtt, a pun-trójai/római vonzalom eredendő meglétét is jelenthette a számára.⁶⁸ Szent Ágoston gondolkodásában így

⁶⁶ Fux, Pierre-Yves– Roessli, Jean-Michel– Wermelinger, Otto (eds): Augustinus Afer. Saint Augustin. Africanité et universalité. (Actes du colloque international, Alger-Annaba, 1-7. avril 2001.) 2 vols. Éditions Universitaires Fribourg, Freiburg, 2003.; Ld. még: Lapeyre, G. G.: St. Augustin et Carthage. Miscellanea Agostiniana, 2. 1931. 91. skk.; Pollmann, Karla: St. Augustine the Algerian. Ruprecht, Göttingen, 2007².; Pottier, René: Saint Augustin le Berbère. Fernand Lanore, Paris, 2006.; Green, William M.: Augustine's Use of Punic. University of California, Berkeley, 1951.; Ld. még: IV. 1. fejj. 67. l. láb.; VI. 4. fejj. 90-91. l. láb.

⁶⁷ Szent Ágoston: Vallomások, I. 13.

⁶⁸ Másfelől viszont Dido átka a két nép közti gyűlöletet is előrevetíti. Vergilius: Aeneis, IV. 622-624.; Szent Ágoston Vergilius-képéről: Bennett, Camille: The Conversion of Vergil. The Aeneid in Augustine's Confessions. *Revue des Études Augustiniennes*, 34. 1988. 47-69.; O'Meara, John: Virgil and Augustine. The Aeneid in the Confessions. *The Maynooth Review*, Vol. 13. Dec. 1988. 30-43.; Oberst, Jennifer S.: The Use of Vergil's Aeneid In St. Augustine's Confessions. *Anthos*, Vol. 1. No. 1. 1990. 91-95.; McCarthy, Michael C.: Augustine's Mixed Feelings: Vergil's Aeneid and the Psalms of David in the Confessions. *Harvard Theological Review*, Vol. 102. Issue 4. Oct. 2009. 453-479.; Ramage, Carol L.: The Confessions of St. Augustine. The Aeneid Revisited. *Pacific Coast Philology*, 5. 1970. 54-60.; Wills, Garry: Vergil and St. Augustine. In: Farrell, Joseph– Putnam, Michael C. J. (eds.): *A Companion to Vergil's Aeneid and its Tradition*. Blackwell, Malden, MA – Oxford, 2010. 123-132.; Hagendahl, Harald: *Cristianesimo latino e cultura classica* (Göteborg, 1983). Borla, Roma, 1988. 145. skk.; Springer, Carl: Augustine on Virgil. In: Livingstone, E. (ed.): *Studia Patristica*, Vol. XXII. Peeters Press, Leuven, 1989. 337-343.; Clark, E. G.: City of God(s): Augustine's Virgil. *Proceedings of the Virgil Society*, Vol. 25. 2004. 83-94.; McCormack, Sabine: The Shadow of Poetry. Vergil in the Mind of Augustine. University of California Press, Berkeley – Los Angeles – London, 1998.; Schelke, Karl Herrmann: Virgil in der Deutung Augustins. Kohlhammer, Stuttgart, 1939.; O'Donnell, James J.: Augustine's Classical Readings. *Recherches Augustiniennes*, 15. 1980. 144-175.; Schindler, A.: Verifying or Falsifying Psychohistorical Observations. The Case of Dido's Suicide in Augustine's Confessions. In: Livingstone, E. A. (ed.): *Studia Patristica*, Vol. XXXIII. Peeters, Leuven, 1997. 239-243.; Vasold, J.: *Augustinus quae hauserit ex Vergilio*. München, 1907.; Comparetti, Domenico: *Virgilio nel Medioevo*, Vol. I. Vigo, Livorno, 1872. E kötet különös módon nem érinti Ágostont.; Didóról ld. még: Babics Zsófia: Dido királynő alakja Boccaccio latin nyelvű műveiben. *Helikon Irodalomtudományi Szemle*, 58. 3-4. 2012. 418-447.

kaphat fokozott jelentőséget Vergilius. Harald Hagendahl kimutatta, hogy Szent Ágoston műveiben legalább 239 Vergilius-idézet szerepel, ebből 186 az Aeneisből származik.⁶⁹

Aeneas búcsúja Didótól Karthágóban
Claude Lorrain festménye, 1675-76. Kunsthalle, Hamburg

Dido öngyilkossága
Guillaume de Lorris – Jean de Meun: Rózsaregény (Le roman de la rose, 1270 körül)
The British Library, Harley Ms. 4425. f. 117 v. 1490 körül

⁶⁹ Hagendahl, Harald: Augustine and the Latin Classics, I-II. *Studia Graeca et Latina Gothoburgensia*, XX. 1-2. Göteborg, 1967.; Ld. még: Spence, Sarah: *Rhetorics of Reason and Desire. Virgil, Augustine and the Troubadours*. Cornell University Press, Ithaca – London, 1988.

Vico verse felvillantja a nagy történelmi távlatokat: Karthágó és Róma, Afrika és Európa viszonyát, a romanizálás, majd a krisztianizálás menetét. A kontinensek és civilizációk eme pozicionálásában és oppozicionálásában, a szellem térbeli elhelyezésében mármost Szent Ágoston alakja, a római keresztény európai civilizáció alkotója tűnik fel, mint akinek ebben a hatalmas folyamatban meghatározó szerepe van.⁷⁰ Ez Vico Ágoston-dicséretének lényege. Itt csak utalni tudunk arra: külön érdeklődésre tarthat számot, hogy Vico, aki maga is itáliai, ezt a témát ragadja meg a maga korában, a XVIII. században, amelyben Európa ismét igen sajátos helyzetben találja magát a világban és önazonossága tekintetében.⁷¹

A kontinensek áttekintésénél külön figyelemre méltó, ahogy ezek viszonyát Szent Ágoston felfogta. Véleménye szerint, ha a világot két részre, Keletre és Nyugatra osztjuk, a keleti földrész lesz Ázsia, a nyugati pedig Európa és Afrika. Maga Szent Ágoston tehát Európát és Afrikát egybetartozónak tekintette.⁷²

S végül, különös módon, a civilizációk, kultúrák és vallások mai érintkezésének és harcának korában⁷³, amikor egyrészt azt látjuk, hogy Afrikának a keresztény Európa ellenségei által elindított népességét az olasz államvezetés a saját hadihajóin szállítja tömegesen és pápai egyetértéssel⁷⁴ Itáliába (2015-), másrészt fel kellene fognunk, hogy Bizánc ma is oszmán-török megszállás alatt áll⁷⁵, a szonett által megjelenített témában ismét

⁷⁰ Szent Ágostonról mint korok közötti közvetítőről: Reitzenstein, R.: Augustin als antiker und mittelalterlicher Mensch. 1924.; Seele, Peter: Philosophie der Epochenschwelle. Augustin zwischen Antike und Mittelalter. Walter de Gruyter, Berlin – New York, 2008.; Zepp-LaRouche, Helga et al.: Saint Augustine, Father of European and African Civilization. (S. Agostino, Padre della Civiltà Europea ed Africa. Schiller Institute Conference, Roma, Nov. 1-3. 1985.) New Benjamin Franklin House Publishing Company, New York, 1985.

⁷¹ Európa újkori Afrika-képéről: Bitterli, Urs: „Vadak” és „civilizáltak”. Az európai-tengerentúli érintkezés szellem- és kultúrtörténete. Gondolat, Budapest, 1982. 52 skk.

⁷² CD XVI. 17.

⁷³ Vö.: Huntington, S. P.: A civilizációk összecsapása és a világrend átalakulása (1996). Európa, Budapest, 2001.

⁷⁴ Ez a szociálisként jelentkező magatartás sajnálatosan egybeesik más erőknek ugyanebbe az irányba mutató törekvéseivel. Vö.: Fricz Tamás: A szabadkőművesség és a pápa. Magyar Idők, 2017. május 11. 10.; Giampaolo Rossi: Papa Francesco Soros. Il Giornale, 25. Agosto 2017.

⁷⁵ Runciman, Steven: Konstantinápoly eleste, 1453. Osiris, Budapest, 2000.; Crowley, Roger: 1453. Konstantinápoly utolsó nagy ostroma. Park, Budapest, 2016.; Lewis, Bernard: Isztambul és az oszmán civilizáció. Gondolat, Budapest, 1981. Irodalom: 223-225.; Ostrogorsky, Georg: Geschichte des Byzantinischen Staates. Beck, München, 1980. 482. skk.; Kazsdan, A. P.– Litavrin, G. G.: Bizánc rövid története. Gondolat, Budapest, 1961. 286. skk.; Fodor Pál: Három civilizáció ütközése. Az Oszmán Birodalom, Bizánc és a nyugati kereszténység. História 29. 2007/1. 3-10.; Stefas, Spyridon: The Legacy of the Treaty of Lausanne. Balcanica, XLVI. 2015. 195-218.; Karambelas, Alexandra: The „Un-mixing of Peoples”. The 1923 Treaty of Lausanne. American Hellenic Institute Foundation, Policy Journal, Spring 2015. 1-21.

bizonyos időszerűséget pillanthatunk meg. Ez egyaránt fényt vet Szent Ágoston és Giambattista Vico sajátos időszerűségére, s európai távlatú gondolatvilágára.⁷⁶

Az már természetesen szétfeszítené a jelen vizsgálódás kereteit, bár a logikus továbbgondolás irányát jelentik, ha – az oly negatív újkori antiklerikális beállításokkal szemben – a keresztes háborúk mint távlatos megelőző offenzíva⁷⁷, továbbá a spanyol

⁷⁶ Utóbbiit illetően: Battistini, Andrea: Vico, az európai író és gondolkodó. Világosság, XLVII. 2006/2. 35-49.; Battistini, Andrea: Giambattista Vico, pensatore e scrittore Europeo. In: Giambattista Vico e l'enciclopedia dei saperi. Pensa MultiMedia, Lecce, 2007. 29 – 49. Atti di: Giambattista Vico e l'enciclopedia dei saperi. Bari, 16-18. dicembre 2004.; Battistini, Andrea: Vico gondolatainak európai hatása. Helikon, LI. 2005/4. 525-542.; Battistini, Andrea: Vico tra antichi e moderni. Il Mulino, Bologna, 2004. 376.

⁷⁷ “Négy század óta folyt már a küzdelem az iszlám és a kereszténység között, de míg a két vallási és társadalmi rendszer harcában *mindaddig az iszlám volt a támadó* s az Afrikából és Ázsiából villámgyorsan és csaknem teljesen kiszorított kereszténységet Európában szorongatta, most a kereszténység intéz nagy támadást a mohammedán világ ellen, s a harc színterét Európából Ázsiába teszi át. E két század a XI. század végétől a XIII. század végéig, mely alatt a keresztény világ nagy vállalatái az iszlám ellen tartanak, az európai nemzetek hőskora, az egyetlen pillanat, midőn a vallásos érzelem Európa nemzeteit, társadalmának minden rétegét oly mértékben egyesítette, minőre politikai célok vagy kereskedelmi érdekek soha képesek nem voltak.” Mika Sándor: A hűbériség és a keresztes hadjáratok kora. Franklin-Révai, Budapest, 1900. 238-239. (*Kiemelés tőlem: F. Z.*)

Ez az értelmezési keret mindenesetre máig nincs megfelelően jelen a keresztes háborúk bonyolult historiográfiájában. A korábbi vallási szempontú irodalmat az újkori irodalom a pozitivistá, az antiklerikális-liberális és az antiklerikális-materialista irányzatokkal váltotta föl. Néhány – különböző felfogású - magyar nyelvű kiadvány: Áldásy Antal: A keresztes hadjáratok története. Szent István Társulat, 1924. Attraktor, Máriabesnyő – Gödöllő, 2009. Irodalom: 123-125.; Pörtner, Rudolf: A Szent Sír - hadművelet. A keresztes hadjáratok a legendákban és a valóságban. Európa, Budapest, 1985. Irodalom: 678-682.; Zöllner, Walter: A keresztes háborúk története. Kossuth, Budapest, 1980.; Runcimann, Steven: A keresztes hadjáratok története. Osiris, Budapest, 1992. 2002.; Tibi, Bassam: Keresztes háború és dzsihád. Az iszlám és a keresztény világ. Corvina, Budapest, 2003.; Crowley, Roger: Tengeri birodalmak. A kereszténység és az iszlám harca a Földközi-tenger feletti uralomért. Park, Budapest, 2014.; Az iszlám eredendően hódító jellegéről mélyen hallgat: Maalouf, Amin: A keresztes háborúk arab szemmel (Paris, 1983). Európa, Budapest, 1997. 2002. 2012.

Nem mellékes továbbá tekintetbe venni az újkori “fehér-rabszolgaság” alig emlegetett jelenségét, a több millió fehér keresztény foglyot ejtő európai partmenti iszlám kalózkodás és a kontinenseken átívelő iszlám (arab, török) és zsidó rabszolgakereskedelem sok évszázados történetét. Ld.: Davis, Robert C.: Christian Slaves, Muslim Masters. White Slavery in the Mediterranean, the Barbary Coast and Italy, 1500-1800. Palgrave, MacMillan, 2003.; Az egyháztörténet mindazonáltal jól ismeri a történelemnek e szomorú fejezetét a trinitárius és mercedárius rendek tevékenységén keresztül. Fallenbüchl Ferenc: A rabkiváltó trinitárius szerzetesek Magyarországon. Budapest-Pécs, 1940.; Ld. még: Tardy Lajos: A tatárországi rabszolgakereskedelem és a magyarok a XIII-XV. században. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1980. 70-74.; Mir Hayim Yarfitz: Polacos, White Slaves and Stille Chuppas. Diss. University of California, Los Angeles, 2012.; Nichols, Adam: The Travels of Reverend Ólafur Egilsson. The Story of the Barbary Corsair Raid on Iceland in 1627. Catholic University of America Press, Washington DC, 2016.

“Olivier Pétré-Grenouilleau szerint (Les traites négrières. Gallimard, 2004.) 11 millió fekete rabszolgát szállítottak Afrikából Amerikába az európai hajók, 14 millióan az Afrikán belüli rabszolgakereskedelem áldozatai lettek, és 17 millióan kerültek a keleti rabszolga-kereskedelem révén a muszlim országokba.” Sévillia, Jean: Történelmileg inkorrekt. Kairosz, Budapest, 2013. 112-113. Tudnunk kell, hogy ennek az Európát rabló rabszolgakereskedelemnek vetett véget Észak-Afrika francia gyarmatosítása; ennek kezdeteként – számos korábbi, XVII-XIX. századi, főként francia, spanyol és angol támadás után - X. Károly francia király 1830-ban megszállta Algériát, amely e sötét kereskedelem egyik legfőbb fészke és menedéke volt. Ez a körülmény egyúttal új (vagy inkább eredeti) értelmében világitja meg a gyarmatosítás eme fejezetét.

Emlékeztetnénk végül arra, hogy erről a jelenségről mondotta Voltaire a megelőző század derekán: “Szent Ágoston hazája nem más, mint kalózfészek.” „Le pays de saint Augustin n'est plus qu'un repaire de pirates.” Œuvres complètes de Voltaire. Dictionnaire Philosophique (1764). Tome II. Delangle Frères, Paris, 1826. 348.

reconquista⁷⁸ és a magyar-balkáni törökellenes háborúk⁷⁹ tényezőit is ebben az összefüggésben elemeznénk⁸⁰. Mindenesetre, ha visszatérünk Vico szonettjének témájához, s megfontoljuk és továbbgondoljuk az abban foglaltakat, a vicói „corsi e ricorsi” nyomán végeredményben ma is ezt a kérdést kell föltennünk magunknak: Hannibál vagy Szent Ágoston? Bár a válasz számunkra nem lehet kétséges, az európai civilizáció főszereplőinek működése és ideológiájuk hatása láttán sürgetően vetődik föl kontinensünk politikai és kulturális megújulásának szükségessége, s az antik és a keresztény európai hagyományok felelevenítésének igénye.

⁷⁸ Szigetvári Krisztián: A keresztény reconquista Hispániában. *Valóság* 46. 2003/12. 25-37.

⁷⁹ Itt már csupán illendőségből utalunk a hatalmas történeti szakirodalom néhány vonatkozó tételére: Markó Árpád: Magyarország hadtörténete. Országos Közoktatási Tanács, Budapest, 1943.; Perjés Géza: Az Oszmán Birodalom európai háborúinak katonai kérdései (1356-1669). *Hadtörténelmi Közlemények*, 1966/4.; Marosi Endre: A török elleni harc lehetőségei 1352-1718 között. *Hadtörténelmi Közlemények*, 1980/4.; Hegyi Klára – Zimányi Vera: Az Oszmán Birodalom Európában. Corvina, Budapest, 1986.; R. Várkonyi Ágnes: Magyarország visszafoglalása, 1683-1699. Tankönyvkiadó, Budapest, 1987.; Fodor Pál: Magyarország és a török hódítás. Argumentum, Budapest, 1991.; Pálffy Géza: A török elleni védelmi rendszer szervezetének története a kezdetektől a XVIII. század végéig. *Történelmi Szemle*, 1996/2–3. 163–217.; Jászay Magda: A kereszténység védőbástyája olasz szemmel. Olasz kortárs írók a 15-18. századi Magyarországról. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 1996.; Kruppa Tamás: A kereszt, a sas és a sárkányfog. Kelet-közép-európai törökellenes ligatervek és küzdelmek. MTA – PPKE – Gondolat, Budapest – Róma, 2014.; Bóka Éva: Európa és az Oszmán Birodalom. L'Harmattan, Budapest, 2004.

⁸⁰ „E nagynál nagyobb fejedelmek közül különösen a magyar- és a spanyolföldi királyok emelkednek ki azon szolgálatok révén, amit eddig tettek a nagy közösségnek. Mindketten Sión őrállói az előre törő mohammedanismussal szemben.” Ballagi Aladár: A spanyol inquisitio. *Akadémiai Értesítő*, XV. köt. 12. füzet, 1904. dec. 15. 533. Később kiadva: *Élő tanítások*. Ballagi Aladár kisebb munkái. Szerk.: Sárkány József. Volt tanítványai kiadása, Cegléd, 1934. 36.; Hasonló módon kapcsolta össze Hispániát és Magyarországot már Erasmus is, midőn Franciaország helyzetét ecsetelte: “Ezért lett Franciaország a legnagyobb hatalom. Itt tisztelik a törvényeket, csorbítatlan a vallás tekintélye, nem rontotta azt meg a zsidók környezete, mint Itáliában, nem szennyezte be a törökök vagy a marannusok szomszédsága, mint ahogy az Hispániában vagy Magyarországon történt.” Erasmus: *Querela pacis*. A béke panasza. Budapest Székesfővárosi Irodalmi és Művészeti Intézet, Budapest, é. n. 73.